

МІФОПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Тетяна САЯШНА (Запоріжжя)

МІФОПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ. ДО ТЕОРІЇ ПИТАННЯ.

Попри постійну увагу наукової думки до категорії міфу, міфологізму, міфомислення, теоретичній інструментарій дослідження міфопоетичного зрізу художнього тексту, а також остаточна дефініція міфопоетики в літературознавстві розроблені недостатньо. Тому вибір міфопоетичного підходу до аналізу художньо-літературного твору потребує попереднього пояснення, з'ясування ряду загальнотеоретичних та культурологічних положень.

Наукова література, присвячена розробці загальних і окремих теоретичних аспектів міфу, нараховує тисячі монографій, розвідок і статей. В даній розвідці ми зупинимось лише на найважливіших зарубіжних і вітчизняних розробках теорії міфу.

Перші наукові спроби обґрунтувати теоретичну базу під поняття міфу й міфологізму пов'язують з іменами представників німецької романтичної філософської школи початку ХІХ ст. (Ф.Шеллінг, А. та Ф.Шлегелі, згодом — І.Кант тощо). У працях німецьких філософів бачимо обґрунтування значення міфу як прототипу художньої творчості і, зокрема, фольклору й літератури. У ХХ ст. положення німецької школи романтиків здобули свій розвиток у працях неокантіанця Е.Кассірера, який спирався на бачення міфу як "символічної форми свідомості".

В українському літературознавстві та фольклористиці ХІХ ст. погляди німецьких романтиків здобули підтримку в діяльності Харківської наукової школи (І.Срезневський, М.Костомаров, О.Афанасьєв та інші), які намагалися реконструювати міф, досліджуючи та зіставляючи фольклорні й літературні тексти.

Помітним кроком вперед у вітчизняному літературознавстві були праці О.Потебні, який творчо засвоїв і розвинув у своїх дослідженнях традиції Харківської школи. Його вчення про внутрішню та зовнішню форми слова несе в собі ідею схожості природи міфу й мови [12]. Крім того, спостереження науковця над відмінностями міфологічного й поетичного типів мислення дали поштовх до появи численних досліджень функціонування міфу, проведених в галузі літературознавства, фольклористики, лінгвістики й філософії.

ґрунт для новочасних підходів до теорії міфу становлять

також праці відомого німецького філософа ХІХ ст. Ф.Ніцше, зокрема, його розвідка "Народження трагедії з духу музики", ідеї якої були спершу продовженням ідей композитора Р.Вагнера, стала досить нетрадиційним і самостійним тлумаченням природи мистецтва як міфологічно закоріненого феномену, а введення автором понять аполонівського та діонісійського начал у художній діяльності було органічно засвоєне і багаторазово оброблене подальшою теоретичною думкою. До того ж, Ф.Ніцше виступає свідомим творцем авторського міфу: герой його трактату Заратустра – типово міфологізована фігура пророка, яка згодом дала безліч модифікацій в художньо-літературних творах.¹

Переворот у науковому розумінні проблем міфу у ХХ ст. пов'язаний, з одного боку, із психоаналітичними дослідженнями З.Фрейда та К.-Г.Юнга, а з іншого боку – з культурологічними працями відомого представника Кембріджської групи дослідників архаїчних культур Дж.Фрезера.

Праці З.Фрейда та К.-Г.Юнга проводилися в руслі пошуку зв'язків з міфом психіки людини. Залишки міфу – архетипи – розшукувалися психоаналітиками у сфері підсвідомого (а отже, й у сфері творчих імпульсів), таким чином, часова межа між архаїчним світом міфу і сучасністю ними нівелювалася. Наслідком цього стала, по-перше, актуалізація значення міфу в житті суспільства (звідси витікає процес реміфологізації художньої творчості ХХ ст.) і, по-друге, повна втрата історичної перспективи в розумінні значення міфологічних явищ, на яку неодноразово вказували науковці пізнішого періоду [3].

Концепція Дж.Фрезера полягала у спробі тлумачення етимології міфу як яскраво культової. Монументальна праця цього дослідника «Золота галузка» [16] містить унікальні спостереження за життям архаїчних суспільств, що є ілюстрацією ритуалістичної концепції автора. Науковцями неодноразово зазначалося, що трактування Дж.Фрезером зібраного матеріалу є дещо суб'єктивним і довільним, проте заслуга дослідника, в основному, полягає в окресленні шляхів і методів аналізу для подальших розвідок з теорії міфу й ритуалу.

Психоаналітичні студії у сфері виявлення ролі міфу в житті людини за З.Фрейдом та К.-Г.Юнгом продовжували Н.Фрай, М.Бодіан, Р.Чейз, О.Лобок, дослідження ж у сфері ритуалістичної трактовки функціонування міфу після Дж.Фрезера проводили Д.Харрісон, А.Кук та інші.

На окрему увагу заслуговують тлумачення міфу науковцями-структуралістами (Р.Барт, К.Леві-Стросс). Для них міф також

(як і в працях психоаналітиків) втрачає свою історичну значимість, набуваючи натомість бездоганної формальної організації, чіткої (приречену на класифікації працям видатного культуролога, релігієзнавця, дослідника архаїчних форм мислення М.Еліаде – роботи вченого поєднують у собі всі чотири підходи до міфу.

Важко обмежити окремим напрямком доробок таких науковців, як С.Аверінцев, М.Бахтін, Я.Голосовкер, О.Лосев, Ю.Лотман, Є.Мелетинський, З.Мінц, О.Фрейденберг тощо. Праці цих дослідників характеризуються прагненням всебічного трактування поетикальних питань художнього тексту через звернення до архаїчних витоків мотивів, образів і сюжетних структур у творі. Продовження таких способів аналізу художнього твору з урізноманітненням і поглибленням теоретичного інструментарію аналізу спостерігаємо у статтях і монографіях сучасних літературознавців М.Євзіна, В.Єрьоміної, О.Максимова, А.Мінакової, Н.Осипової, В.Топорова, Т.Цив'яні та інших.

Цікаву ситуацію в галузі теорії міфопоетики літературного твору спостерігаємо в сучасному українському літературознавстві. В той час, як національна література (як сучасного періоду, так і попереднього рубежу століть) давала чудові зразки міфологізованого письма (твори Т.Шевченка, Лесі Українки, О.Кобилянської, М.Коцюбинського, О.Довженка, П.Загребельного, В.ІШевчука тощо), літературознавство уперто оминало зону міфопоетики як табуйовану. Лише два останні десятиліття характеризуються відродженням цікавості до міфу у сфері національної науки. З'являються дисертаційні праці, монографії, присвячені вивченню рецепції міфу українськими письменниками. До таких належать, зокрема, роботи В.Антофійчука, Т.Мейзерської, А.Нямцу, Я.Поліщука, О.Турган, А.Холодова, І.Чернової тощо. Спектр питань, вирішуваних у цих дослідженнях, досить широкий. Теорія міфопоетики в них розробляється переважно на матеріалі рідної літератури ХІХ-ХХ ст. Так, специфіка міфологізації української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., рецепція античних та національних міфологічних образів на прикладі творів Лесі Українки, В.Самійленка, О.Кобилянської, О.Олеся розглядається в працях О.Турган [15]. Аналіз функціонування міфу в модерній літературі рубежу віків подано в монографії Я.Поліщука [11]. Роботи А.Нямцу та В.Антофійчука [1: 9] простежують трансформацію міфологічних (особливо євангельських) образів в українській і світовій літературі ХІХ-ХХ ст. Особливості індивідуальної міфології Т.Шевченка та Лесі Українки досліджує у своїй праці [8] Т.Мейзерська.

Остаточна дефініція поняття “міфопоетика” в зарубіжних та українських теоретичних розвідках розроблена мало і містить певні протиріччя. Попри постійне вживання означення “міфопоетичний” у працях В.Топорова [14], М.Еліаде [18], М.Євзіна [5], концептуалізації його змісту тут ми не знаходимо.

Спираючись на класифікацію видів поезики О.Веселовського [4], І.Осипова подає таке визначення: “Міфопоетика... може сприйматися як галузь історичної поезики, що відтворює тип міфозасвоєння світу людиною, ті архаїчні, абстрактно-логічні схеми, котрі свідомо або підсвідомо засвоюються літературою або конкретним митцем. Це тільки один з проявів художнього міфологізму в цілому...” [10, 3] Зважаючи на напрями сучасних міфопоетичних досліджень в українському і російському літературознавстві, ми не можемо погодитись зі спробою дослідниці знайти місце для міфопоетики в межах поезики історичної. Ці явища якісно відмінні. Адже історична поезика, що вивчає літературознавчі категорії в діахронічному аспекті, є галуззю науки, яка співвідносна з категорією суб’єкта аналізу: вона дає способи й засоби дослідження тексту. Міфопоетика ж у нашому баченні скоріше виступає об’єктом вивчення, являючи собою архаїчний каркас образів, мотивів та ідей, іманентно присутній у самому творі або — ширше — у творчості конкретного письменника або цілої літературної епохи.

Щодо стосунків міфу, міфопоетики художнього твору з конкретним часом, то тут ми спостерігаємо деяку амбівалентність — одночасну залежність міфу від історії та його автономність у плані історичного буття: “Якщо архетипам притаманна висока стійкість, котра дає певні підстави вважати сам міф незмінною, позачасовою структурою, то оформлення міфу має чітко історичний характер. Спосіб передачі міфу залежить від нашої сьогоденної здатності сприйняття, а та в свою чергу — від історичного і навіть психологічного контексту” [17, 126].

Отже міфопоетика — це сукупність засобів художнього змісто- і формотворення, які дають змогу “зчитати” закладений у творі міфологічний зміст на рівні усвідомленого або позасвідомого сприйняття читача. Зміст цей, що, як палімпсест, проступає через нашарування предметно-логічного мислення в геніальному або високоталановитому художньому тексті, може містити уявлення про міфологічну модель світу, схеми первісного міфологічного мислення, первинні образи й мотиви людської культури.

Таким чином, синкретизована архаїчна культура, в якій релігія, мистецтво і наука перебувають ще в синтетичному, “розчиненому”

стані, має своє вираження в структурі сучасного тексту. М.Степико взагалі вважає таку синкретичну природу культури вічною, незалежною від етапів історичного буття: "До культури як сфери одвічних філософських питань ... не стосовне поняття прогресу, вона чужа будь-якого історизму. На відміну від техніко-економічної сфери, у ній відсутній будь-який принцип зміни. Історія культури – це варіації у міфі, філософії, символах, стилях, коловорот естетичних форм, в яких відбувається нескінченний пошук відповідей на одвічні питання людського життя" [13, 83]. Навіть якщо ми не сприймаємо цю тезу як абсолютну істину, не можна заперечити, що архаїчна культура, - зріз духовного життя людства епохи панування міфологічного мислення, - є колыскою сучасних культурно-мистецьких і культових феноменів. Види мистецтва, ритуальність, свято, усталена семантика образів докільля – все це закорінене в синкретичну первісну культуру.

Саме тому для реконструкції міфологічного періоду існування людської культури в системі міфопоетики художнього тексту варто вдатися до аналізу функціонування у творах таких культурних першофеноменів, як ритуал, свято, танець, міфологічні уявлення про будову всесвіту (модель світу).

Міфопоетичний підхід до аналізу доробку письменника може бути найпридатнішою методологією літературознавчих досліджень, основна мета яких – пошук глобального філософсько-антропологічного змісту художнього тексту.

Література:

- 1 Антофійчук В.І., Нямцу А.С. Євангельські мотиви в українській літературі к.ХІХ–ХХ ст. – Чернівці: Рута, 1996. – 208 с.
- 2 Барт Р. Мифология. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
- 3 Вейман Р. История литературы и мифология. – М.: Прогресс, 1975. – 344 с.
- 4 Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высш. школа, 1989. – 406 с.
- 5 Евзлин М. Космогония и ритуал. – М.: Радикс, 1993. – 344 с.
- 6 Левя-Стросс К. Первобытное мышление. – М.: Республика, 1994. – 384 с.
- 7 Максимов Д. О мифологическом начале в лирике Блока // Максимов Д. Русские поэты начала века. Очерки. – Ленинград: Советский писатель, 1986. – С. 199-239.
- 8 Мейзерська Т.С. Проблема індивідуальної міфології // І.Шевченко. Леся Українка: Дві сторони фантома. – Одеса,

1997

9. Нямыц А.Е. Легендарно-мифологическая традиция в мировой литературе (теоретико- и историко-литературные аспекты). – Дис. ...докт. филол. Наук. – Черновцы, 1997
10. Осипова Н. Мифопоэтика лирики М.Цветаевой. – Киров, 1995. – 117 с.
11. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 1998. – 294 с.
12. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Наука, 1989. – 183 с.
13. Степико М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Тов-во “Знання”, 1998. – 251 с.
14. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М.: «Прогресс»-«Культура», 1995.
15. Турган О.Д. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст. і античність (Шляхи сприйняття і засвоєння). – К., 1995. – 173 с.
16. Фрезер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследования магии и религии. Пер с англ. – М.: Политиздат, 1980. – 831 с.
17. Шрейдер Ю.А. Ритуальное поведение и формы косвенного целеполагания / Психологические механизмы регуляции социального поведения. Сб. ст. – М.: Наука, 1979. – С. 103-127
18. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. Пер. с англ. – М.: Refl-book, К.: Ваклер, 1996. – 288 с.

Дослідник українського модерну Я.Поліщук, наприклад, наголошує на важливості Заратустрівського типу героя для української літератури рубежу ХІХ-ХХ ст. [11]